

ÚJABB ADATOK SZEGED KÖZÉPKORI TÖRTÉNETÉHEZ

BÁLINT SÁNDOR

(Szeged)

Szeged gazdasági virágzásának, urbánus fejlődésének föltételeit kedvező vízközi helyzete és földjének gazdag változatossága mellett ősidőktől fogva a víziúton ide szállított, majd innen szerte az országba továbbított erdélyi só teremtette meg.¹ Ezért volt szükségük már a rómaiaknak arra, hogy *Partiscum*, görögösen *Partiskon*^{1/a} néven a Tisza és Maros találkozásánál őrállomást létesítsenek, és a Maros balpartján, Erdélytől egészen a torkolatig utat építsenek. Erre nem kisebb kutató, mint Mommsen mutatott rá.

Közvetlenül a honfoglalás előtt vidékünk a bolgár állam érdekkörébe tartozott. A magyar krónika XVI. századi török átdolgozása szerint Árpád Szegednél kelt volna át a Tiszán, és itt táborozott volna Szvatopluk elleni hadjárata előtt.²

Győrffy György kutatásai szerint Csongrád megye és így Szeged vidéke Ond fia, Ete nemzetségének szállásterülete volt. Erről az *Ethey* (értsd: Etéé) elenyészett helynév is tanúskodik. A nemzetség földvára Csongrád. Nemzetségi birtoklásra utal a Felsőváros északi peremén máig élő *Tarján* dűlőnév. Szeged kezdeteinél számot kell vetnünk a nemzetségi téli szálláshely lehetőségével is.

Szent István a nemzetséget szűkebb területre, eredeti birtokának talán csak harmadára szorítja.³ Alig lehet kétséges, hogy a fontos révhelyet, a mostani Szegedet mindjárt magának sajátítja ki: a sóelosztás érdekében kellett sietősen a maga királyi hatósága alá rendelnie.

Első királyunk nyilván a marosi sóút biztosítása érdekében is megvív Ajtony

¹ Főforrásunk Reizner J., Szeged története. I—IV. Szeged. 1900. A továbbiakban: Reizner. Cs. Sebestyén K., Szeged középkori templomai. Szeged 1938. A továbbiakban: Cs. Sebestyén. Győrffy Gy., Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I., Budapest, 1963. A továbbiakban Győrffy. Bálint S., Szegedi Szótár. I—II. Budapest 1957. A továbbiakban: SzegSz. Bálint S., Szeged városa. Budapest 1959. A továbbiakban: Szeged városa. Ez utóbbi a művészettörténeti és városképi fejlődésre utalva, rövidesen rendszerezni próbálja a szegedi helytörténeti kutatásnak Reizner nagy összefoglalása óta elért eredményeit is. Törekszik mindenütt a gazdaság- és társadalomtörténeti háttér érzékeltetésére. Egyes jelenségek véglegesnek érzett szövegezését itt-ott átvettük és beleépítettük jelen előadásunkba is. Éppen csak a teljesség kedvéért említjük meg, hogy a középkor szegedi alkonyával foglalkozik Szmollény N., Szeged középkori műveltsége. Szeged 1910. A könyv címében sokat ígér, de számtalan félreértés és sajtóhibája, gondatlansága és dilettáns következtései miatt csak a legnagyobb óvatossággal használható. Csupán néhány adata érdemel figyelmet, amelyekre utalás is történik.

^{1/a} Szádeczky—Kardoss Samu., A Tisza nevének története a honfoglalásig. Néprajz és Nyelvtudomány III—IV (Szeged 1959/60), 99—113.

² A török krónika forrásértéke csekély. Vö. Budenz J. Tarikh-i Üngümsz, azaz Magyarország krónikája című török kézirat ismertetése. Magyar Akadémiai Értesítő 1861, 261. Gy. Hazai: Notes sur le „Tarikh-i Üngümsz” de Terdzüman Mahmeod. Acta Orientalia 1961, 71.

³ Győrffy 882, 883, 886.

vezérel.^{3/a} Csanád vezér viselt dolgai a Gellért-legenda adja elő. Cs. Sebestyén Károly úgy találta, hogy a még szobakerülő Dömötör-templom alapjait a XI. században rakták le. E kőtemplom esetleg már Szent István városalapítására és vele egyidejűleg főesperesség szervezésére enged következtetni.

Az említett római út az Árpádkorban nyilván még használható volt. Ez, továbbá a sószállítás magyarázza, hogy a marosi gyepeleve mentén, illetőleg területén valósággal monasztikus hálózat alakult ki. Így a bencés *Szeged, Szőreg, Oroszlámos, Csanád, Biszere, Eperjes, Bulcs*, a cisztercita *Egres*, a premontrai *Szagyú*, az ismeretlen rendi *Tömpös, Kanizsa, Pordány, Kemece, Ajtony, Hódos* és még több más.⁴ Ezeknek a monastoroknak a sószállítás biztosításában, a sónak tárolásában és csereeszközként való felhasználásában, továbbá a biztonságosabb közlekedésben, elszállásolásban is szerepük lehetett.

A só királyi monopólium volt, és így Győrffy György szerint a szegedi sórakodó helyet föltétlenül a király birtokolta. Ez szinte biztosan a *Felszeged* néven emlegetett Felsővárossal azonosítható. A Város másik része a királynéé volt. Ezt adományozta Eufrozina királyné 1139 előtt a johannitáknak. Ez meg Alszeged. Mindezekről később bővebben is szólunk.

Okleveleink tanúsága szerint Szegedről kapják sójárandóságukat a johanniták, továbbá a nyitrai (1183), zágrábi püspökség (1217), a szávaszentdömötöri kolostor, a bácsi és kalocsai egyházak (1233), a bélakúti cisztercita monostor (1237), és más egyházi intézmények.^{4/a} Mindez a sófuvarozás föllendülését, a vízi és szárazföldi közlekedés, illetőleg kereskedelem kibontakozását vonja maga után.

A középkori Szeged szárazföldi útvonalait okleveles források nyomán Győrffy György sorolja föl. Ezek közül a XII. és XIII. században emlegetett *káliz út* talán még a római idők szállítási irányát őrizte meg Szeged, egykori latin nevén *Partiscum* és Bátmonostor-Dunaszekcső, azaz a hajdani *Lugio* között. Ismeretes, hogy a mohamedán hitű kálizok, akiknek emlékezetét a *Káloz, Kalász* helyneveink is megőrizték, markukban tartották Árpád-kori kereskedelmünk jelentős részét. Fontos volt még a *budai nagy út* is.⁵ E két híres, emlegetett út forgalmát elsősorban nyilvánvalóan a szegedi országos sóközpont táplálja.

^{3/a} Váczy P., A korai magyar történet néhány kérdéséről. Századok 1958, 333. Kulcsár P., A magyar államszervezés néhány problémája. István és Ajtony harca. Acta Universitatis Szegedinensis. Sectio Historica III (1958). Kristó Gy., Megjegyzések az ún. „pogánylázadások” kora történetéhez. U. ott. XVIII (1965).

⁴ Juhász K., Hajdani monostorok a csanádi egyházmegyében. Budapest 1926. Bővebb változata Juhász, Koloman: *Die Stifte der Tschanager Diözese im Mittelalter*. Münster, 1927. Szagyú premontrai jellegű Kumorovitz Bernát alapította meg, de adatai nyomtatásban eddig még nem láttak napvilágot.

^{4/a} II. András király Jakab praenestei püspök, pápai követnek a beregi egyezményben (1233) esküvel fogadta, hogy az egyházak sójárandóságát általában 8 márkában váltja be. Ellenben az ispotályoknak, azaz johannitáknak, valamint a kalocsai és bácsi egyházaknak az őket illető só beváltásáért hajónként 10 márkát fog fizetni. *Reizner* I., 34. Az egyezmény értelmében egyébként a johanniták hazai rendházait 4 timinus só illette: 1 timinus = 10 ezer darab kősó. *Reiszig* Ede: *A jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon*. I. Budapest 1925, 45. Érdemes talán még megemlítenünk, hogy később (1435) *Thallóczi Máté*, a vránai perjelség kormányzója, szlavón bán egyúttal a szegedi sókamara grófja is. *Reiszig* I., 159.

⁵ 1158/1403: *Kaluzwt, 1208/1395: viam, que vocatur Caluzutw*. Vö. Győrffy György: *A magyar nemzetségek a vármegyéig, a törzstől az orszáig*. Századok 1958, 64. Nem kicsi a fontossága annak az oklevélnek, amelyben Alszeged bírása és esküdtsége Szeremlére költözött földijüknek, Mátyás kovácsnak ügyében tájékoztatást küldenek (1422). *Reizner*: IV, 28. Ez véleményünk szerint az ősi útnak forgalmas voltát igazolja: egy szegedi kovácsnak érdemes volt ott éppen a szegedi kalmárok, fuvarosok járásakelése miatt megtelepedni. Hasonló tanulságos eset, hogy a portékáikkal Baranyába igyekvő Tepercs György, Bolonya Antal és Bercel István szegedi polgárokat Bátmonostor közelében ezen az úton rabolják meg. (1429). *Reizner* IV, 30.

Feltűnő, hogy az Árpád-korban Szegedtől távoleső, sokszor éppenséggel nagyobb víz mentén elterülő számos monostornak, egyházi intézménynek van a Város közelében halastava, halászó helye. Így többek között *Ányás* nyilván a Szent Ányosnak szentelt tihanyi,⁶ *Mártély* a Szent Adorján mártírról nevezett zalavári, a Csany melletti *Nándord* biztosan a bakonybéli, majd garamszentbenedeki apátság, *Alpár* a szávaszentdömötöri kolostor, illetőleg váci püspökség, a megye északi részén elterülő *Halász* az egri püspökség, *Győ* és *Tápé* pedig a dömösi prépostság birtokában volt.⁷

Tudjuk, hogy a hal régebben az esztendő nagyszámú bőjti napjának volt eledele, húsétele. Úgy gondoljuk azonban, hogy a szegedi Tisza mentén található halászó helyek értékét nemcsak az annyiszor emlegetett halbőség adta meg, hanem az a kedvező körülmény is, hogy itt helyben mindjárt be lehetett sózni, és ezzel a szállításra, tárolásra alkalmassá vált.

A só- és halszállítással, a sókockák burkolásával függ össze a gyékényszövény is, amely nyilván egyúttal a Város ősi jobbágyfalujának, Tápénak napjainkig élő gyékénykultúráját is magyarázza. Középkori említése mindenestre hiányzik.

A szegedi sóforgalom a király egyik legbőségesebb jövedelmi forrása. Ennek társadalmi tükröződése, hogy IV. Béla Szegedet 1246 táján Buda és Fehérvár kiváltásaiban részesíti.⁸ Egyben vár építéséről is rendelkezik, azonban itt nyilván régi, esetleg még a római időkbe visszanyúló erődítmény följújtásával, illetőleg kiépítésével is számoltunk.⁹ Nincs ugyan hiteles adatunk rá, mégis azt a gyanunkat fejezzük ki, hogy a még említendő szegedi johannitáknak a várépítéshez, illetőleg védelemhez — legalábbis a XIII. században — közük lehetett. Utalunk Dugonics András megjegyzésére is: „Hogy a várat valaha a vörös Papok is bírták, hallottam, de nem olvastam.”¹⁰

A sószállítás, fejlett kereskedelem és közlekedés Szegedet korán kiemeli a földesúri feudalizmus korlátai közül. „A városi polgárságnak — mondja¹¹ Engels — hatalmas fegyvere volt a feudalizmus ellen a pénz. . . A pénz volt a polgárság nagy kiegyenlítő gyaluja. Mindenütt, ahol személyes viszonyt pénzvizony, természetbeni szolgáltatást pénzbeli szolgáltatás szorított ki, ott polgári viszony lépett a feudális helyébe.”

Ami az Árpád-kori pénzgazdaságot illeti, öt pénzverő kamaráról tudunk: a budairól, az esztergomiról, a Csanád egyházmegyeiről, továbbá a szerémiről és végül a szlavóniairól. A pénzverési regálét királyaink sokszor bérbadják. Valószínű, hogy a szegedi kamarát esetenként szegedi polgárok bérelték.¹² A Városnak eszerint nemcsak a hazai sószállítás javarésze volt a kezében, hanem nyilván az erdélyi ércbányákkal is gazdasági kapcsolatba kerül, bár erre egykorú közvetlen forrásadatok híján egyelőre csak következtethetünk. A Károly Róbert idejében

⁶ A helynévnek Tihannyal, illetőleg Szent Ányossal való kapcsolatát tagadja Reuter Camillo: *Ányás*. Egy földrajzi névadás tanulmányozása. Pécs 1963. Kézirat. Meggyőzőnek tetsző fejtegetéseivel szemben mégis meggondolandó távoli monostorok tiszai birtokszerzése az Árpád-korban. Felsorolásunkból Ányást azért mégsem hagytuk ki.

⁷ Györffy 890, 891, 895, 896, 898, 904.

⁸ Reizner IV, 88.

⁹ Cs. Sebestyén Károly: *Szeged középkori vára*. A Szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára. II. 2. Szeged, 1928. Lakatos Pál: *Római leletek a szegedi vár területéről*. Antik Tanulmányok XII. (1965), 91—102.

¹⁰ Dugonics András: *Etelka*. I. Pozsony-Pest 1805, 222.

¹¹ Engels Frigyes: *A német parasztháború*. Budapest 1949, 143.

¹² Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai. III. Hatóság- és hivataltörténet. Budapest 1946. 292.

Szegeden működő pénzverő műhelyről szóló értesüléseink hiányosak ugyan, de sokat sejtetnek. Abban a pápai adójegyzékben, amely Jakab csanádi püspök felügyelete alatt 1337 táján készült, a pénznemek között előfordul a *parva moneta chegediensis*, vagyis a szegedi aprópénz, amely eddigi adataink szerint a kalocsai főegyházmegye területén volt használatos. Ismeretes, hogy a középkorban egyes gazdaságilag különösen fejlett városok pénzverési jogot is nyertek az uralkodótól.

Bármiként álljon is az adatok szűkossége miatt a dolog, kétségtelen, hogy Szegednek a középkor végén országos jelentőségű ötvössége volt,¹³ amely föltehetően a pénzverő műhely gyakorlatából fejlődött ki.

Szeged egykorú pénzgazdaságát tükrözi az is, hogy a kalocsai érsekség szegedi főesperességének két városi plébániája: a palánki *Szent Dömötör* és a felsővárosi *Szent György* templom pápai tizedei 1332—1337 között átlagban 501, illetőleg Felsővároson 549 báni dénárt tesznek ki.¹⁴ A két plébánia Szegedje együttesen a legmagasabb összeget fizető, tehát leggazdagabb alföldi városunk volt. Térjünk azonban még vissza az Árpád-korba.

E gazdasági virágzásnak, élénk kereskedelemnek és közlekedésnek kora, Árpád-kori szakrális fölépítménye a johanniták alsóvárosi Szent Péter temploma és a felsővárosi, Szent Miklós tiszteletére szentelt bencés-apátság. Mindkettőnek fennállásáról csak a legújabb időkben bizonyosodott meg a kutatás.

Győrffy György mutat rá¹⁵ a székesfehérvári keresztes lovagok, johanniták birtokait megerősítő királyi oklevél (1193) nyomán a rend szegedi birtokára, amely az oklevél szövege szerint egészen a monostor tiszai kikötőjéig terjed. A kikötő hangsúlyozása nyilván a só- és borszállítással, ennek a magyar johanniták akkori életében való országos jelentőségével, elosztó szerepével függhet össze. Nem lehetetlen, hogy itt Szegeden, legalább is egyideig a johannitáknak volt kötelessége a zavartalan kereskedelem és közlekedés biztosítása is.

Bizonyosra vehető, hogy a mai, későgótikus stílusban fennmaradt alsóvárosi templom alapjaiban és egyes részleteiben a johanniták Szent Péter templomával azonos, amely még az Árpád-korban épült.¹⁶ A sekrestye megbolygatott földjéből előkerült (1942) későromán oszlopfőtöredék és zárókő Entz Géza szóbeli megállá-

¹³ A város középkori ötvösségéről *Szeged városa* 27.

¹⁴ *Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia. I.* Budapestini 1887, 181. Fejérpataky László: *Pápai adószedők Magyarországon a XIII. és XIV. században.* Századok 1887, 592. Vö. még Banner János: *Volt-e Szegeden az Árpád-korban pénzverde?* Historica 1928/29. évf.

¹⁵ Az oklevél Szegedre vonatkozó része: *In Scequed terra est in uno loco, metis assignata (cum) tribus truncis et uadit usque ad portum et cum eodem portu monasterii est.* Jakubovics Emil—Pais Dezső: *Ómagyar* olvasókönyv. Pécs 1926, 59. Győrffy 901.

Itt említjük meg, hogy *Szeged* neve előzőleg a dömösi prépostság 1138/1329. évi alapító levelében („cegedi”, de más olvasat is lehetséges), továbbá egy 1183/1226. évi királyi oklevélben: *3 naves saliferas... in emendo et deferendo sale sive in Orodini sive in Cigeddini* — már olvasható. Továbbá középkori felsorolások Klemm Antal: *Szeged neve.* Délvidéki Szemle 1943. SzegSz. II, 461. Inczeffi Géza: *Szeged környékének földrajzi nevei.* Nyelvtudományi Értekezések 22. Budapest 1960, 83. Legújabbban Győrffy 900.

¹⁶ A johanniták szegedi működését már Reizner III, 27, 187 és Cs. *Sebestyén* 87 is föltételezi. Vö. még *Tatárjárás-korabeli templom nyomaira bukkantak az alsóvárosi régészeti ásatásoknál.* Szegedi Új Nemzedék 1943. febr. 14. Az itteni föltárások azóta sem kezdődtek meg. *Reiszig* Ede nem tud róla, a fehérvári oklevél adata elkerülte figyelmét. Mindenesetre a tőle rajzolt XIII. századi hazai johannita képbe Szeged is beleilleszthető. Így IV. Béla szívesen bizza meg a johannitákat várépítéssel, mert ebben nagy jártasságuk van. A szegedi Vár királyi várnagyairól csak a XIV. századból, tehát a rend kezdődő hanyatlásának idejéből vannak adataink, amiből esetleg arra lehetne következtetni, hogy a XIII. században még a johanniták kezén volt.

pitása szerint a XIII. század elejének cisztercita műhelyeire utal. Az örvényes díszítésű zárókőnek egresi, pilisszentkereszti, továbbá gyulafehérvári¹⁷ megfelelői is vannak.

A nyilvánvalóan királyi alapítású, felsővárosi Szent Miklós-apátság (1225)¹⁸ nem véletlenül választotta patrónusául a híres püspököt: a víziközlekedésnek, a virágzó marosi sóhajózásnak, ércek szállításának, a bontakozó kereskedelemnek főlejárlásáról van itt szó. Szeged egyúttal az említett monostorláncolatnak feje lett, amely a Maros mentén az erdélyi sóvidéket, sőt egyes nyomok szerint az aradi Hegyalja szőlőkultúráját, jelesül a Makrahegyet is összeköti Szegeden át az ország szívével.¹⁹

Szent Miklós tisztelete a középkori Európa egyházi művelődéstörténetének, de gazdasági fejlődésének is legizgalmasabb fejezetei közé tartozik.²⁰ Alighanem ő a középkor legnépszerűbb szentje. Miklós patronátusa a víziutak: Északi- és Keleti-tenger (Hansa), továbbá Rajna, Duna, Visztula mentén szétsugárzik és gyökeret ver az egész középkori Európában. Ez az egykorú polgárvárosok Szent Miklós tiszteletére emelt templomaiban, kápolnáiban, oltáraiban, továbbá jámbor társulataiban és kereskedő céheiben is világos kifejezésre jut.²¹ Főleg a bor- és gabo-

¹⁷ Entz Géza: *A gyulafehérvári székesegyház*. Budapest 1959. 35. k.

¹⁸ Az apátság virágzását bizonyító oklevél már megjelent. Knauz Ferdinandus: *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*. I. Strigoni, 1874, 254. A kutatás figyelmét azonban elkerülte. Az Árpád-kor történeti földrajzával foglalkozó Györffy György csak napjainkban derítette ki, hogy az oklevélben említett bencés Szent Miklós apátság Szegeden virágzott. Györffy 902. Vö. még Hajnal István—Mezey László: *L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales*. Budapest, 1959. Album des spécimens 75. sz. A szegedi oklevél bevezető sorainak hasonmása. Élőszóval gyanútlanul ismertetett eredményeimet saját kutatásaként adja elő Juhász, Koloman: *Ein unbekanntes Benediktiner Stift in der Stadt Szeged*. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 1961. 359—362.

Az oklevél a garamszentbenedeki apátság és a szegedi Szent Miklósról elnevezett bencés apátság között egy birtokügyet rendez. A szóbanforgó Ság a középkori Csongrád megyében terült el. Mezey László szíves szóbeli közlése szerint az oklevelet mindig a kérelmező, jogkereső fél (destinarius) állította ki. Jelen esetben János, a szegedi monostor apátja gondoskodott az oklevél szövegezéséről, illetőleg leírásáról. Az oklevelet kezdetleges gótikus könyv-írás jellemzi, amely az egykorú gyakorlatban az oklevél-írás általánosságá válásával már csak szórványosan fordul elő. Az akkori Magyarországnak nagyságra harmadik monostora, a garamszentbenedeki apátság kódexíró műhelye (scriptorium) már fejlettebb íráskészséggel rendelkezett.

A szegedi monostort nyilván a tatárjárás dülta föl, mert 1247-ben IV. Béla már Leontius szőregi bencés apátot kénytelen megbízni Szeged városának Tápé földesúri birtokába való iktatásával.

Egyébként a szegedi magyar táj íráskultúrájának első nyomai — egy római kőlap, továbbá a nagyszéksői aranylelet fölíratát (vö. Mészáros Gyula: *Az első hun nyelvemlék*. Népünk és Nyelvünk 1936) nem számítva — még korábbi időkbe nyúlnak vissza. Szeged városának archaikus magyar világára, a táj XI. századbéli néprajzi jellegére meglepő erővel engednek következtetni ugyanis azok a rovásírásos gyűrűk, amelyek itt a közvetlen környéken (Deszk, Klárafalva) kerültek elő a föld mélyéből. Csallány Dezső Szent László korára teszi őket és a kereszténnyé vált besenyőkkel hozza kapcsolatba. Csallány Dezső: *Rovásírásos gyűrűk Magyarországon*. Archeológiai Értesítő 1955. 1969 őszén tartott szegedi előadásában újabb eredményeiről is beszámol, ezek azonban még nem jelentek meg nyomtatásban.

¹⁹ Az aradi Hegyalja középkori borkultúrájának korai szegedi vonatkozásait (1302) szintén Györffy György tudatosította. Györffy 902. Vö. még Juhász Kálmán: *Egy dél-alföldi hiteleshely kiadványai*. Aradi regesták. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 31—32. Gyula 1962, 6. A Makrahegy, ma Hegyes Drócsa középkori szőlőkultúrájáról Márki Sándor: *Arad vármegye és Arad szabad királyi város története*. I. Arad 1892, 410.

²⁰ Meisen, Karl: *Nikolauskult und Nikolausbrauch im Abendlande*. Forschungen zur Volkskunde. 9—12. Düsseldorf 1931. Főleg 373—405.

²¹ Meisen klasszikus Miklós-monográfiájában részletesen rámutat a szent püspök nyugat-európai patrocíniumaira. Franciaországban, a Rajna vidéken (Trier, Köln), Amsterdamban, Lü-

kereskedők, pénzemberek, nemkülönben a vizenjárók, hajósok, borfuvarozók őt választják patrónusul. A párizsi egyetemnek Alexandriai Katalin mellett Miklós püspök a védőszentje. Legendájában ugyanis azt olvashatjuk, hogy három titokban megölt, hordóba gyömöszölt vándordeákot feltámasztott. Ez a mozzanat nyilván szintén közrejátszott, hogy a kereskedők is — legendájának több alkalmas mozzanata: a süllyedő kereskedelmi hajó megmentése, arannyal telt zacskók ajándékozása mellett — az ő oltalma alá helyezték magukat. Ezekben az évszázadokban még jórészt vándorúton, sok veszély között szereztek be portékáikat, közben azonban a haladásra fogékonyabbá válnak, mind szélesebb látókört szereznek.

Visszatérve a párizsi egyetemhez, jellemző módon az ügyvédek, törvénytudók, literátusok (clerc) céhe választja védőszentjéül. Ez a mozzanat azért nagyjelentésű, mert a legújabb kutatások szerint a kereskedelem fejlődése és az írásbeliség kibontakozása — jogügyletek, könyvvitel, ügyintézés megrögzítése érdekében — szoros kölcsönhatással van egymásra.

Sajnos, a magyar patrocínium-kutatás annyi sürgetés ellenére is, nagyon az elején van. Így aztán nehéz megfelelnünk arra, hogy Szent Miklós kultusza milyen körülmények között bukkan fel hazánkban. Vajon a keleti egyház közelsége, illetőleg a keresztés háborúk hazánk földjét is érintő időszaka és élménye lehetővé teszi-e a közvetlen bizánci, illetőleg Bari városából sugárzó átvételt? Vagy esetleg Schreiber és Meisen nézeteit kell elfogadnunk, akik a Kárpátok övezetében a Szepességbe és Erdélybe vándorló szászoknak, azaz Rajna-vidéki németeknek tulajdonítják Miklós püspök tiszteletének meghonosítását.²² Vajon a feltűnő módon lejelölő éppen városainkban (Esztergom, Székesfehérvár, Nagyszombat, Sárospatak, Selmecebánya, Pozsony stb.) felbukkanó Szent Miklós-templomokat²³ nem olasz és vallon kalmárkolóniák (latini) építették-e? Mindezek még nagyon is tisztázandó kérdések. Szegedet illetőleg annyi máris kétségtelennek látszik, hogy a Szent Miklós apátság a kultuszának egyik legkorábbi hordozója hazánkban. Ez mindenesetre Szeged vízi-kereskedelmének talán még a XI. században kezdődő régisége mellett tanúskodik. Semmi adatunk nincs Szegeden a magyar középkor bármelyik korai századából idegen népelemekről, később is csak kunokról, akik azonban legfőljebb ha marha-kereskedelemmel foglalkoznak.²⁴ Ebből a körülményből viszont biztosra kell ven-

beckben, Flensburgban és annyi más jelentős kereskedő városban a kalmárok, főleg posztó-, gabona-, borkereskedők, hajósok, törvénytudók, diákok védőszentje. A magunk hazai adatait, szempontjait természetesen Meisen eredményeire építjük, de kiegészítettük a mi magyar középkorunk teljességre nem számitó anyagával is. Hisszük, hogy az itt körvonalazott hazai Szent Miklós kép az Árpád-kor gazdasági életét, kereskedelmét és közlekedési viszonyait nagy európai összefüggésekben érzékelteti.

²² *Meisen*, továbbá könyvének Georg *Schreiber* tollából származó, egyébként tanulságos előszava sajnos a magyarországi adatokat nem veszi figyelembe, és így hazánkat illetőleg az említett téves, vagy legalábbis egyoldalú eredményekhez jut. Ezt azonban elsősorban a magunk rovására kell írunk: patrocínium-kutatásunk eléggé elmaradt.

²³ Ime *Rupp* Jakab (*Magyarország helyrajzi története*. I—III. Pest 1870—76) kiegészítésre váró korai adatai: 1202. *Esztergom*, „a piac téren.” Vö. még *Mezey* László: *Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén* (a továbbiakban *Mezey: Anyanyelvűségünk*) 1955, 19. 1211. *Nagyszombat*. 1244. *Székesfehérvár*: kispópostság a *Szent Miklós gyolcsosai* utcában, ahol nyilván a takácsok, rőfőskereskedők éltek. 1255. *Ercsi*. 1260. *Selmecebánya*. 1275. *Eperjes*. 1291. *Bács* (kolostor). Még XIII. század: *Pozsony*, *Nagyvárad*. Megemlíthetjük még, hogy valamennyi középkori, Szent Miklósról nevezett hazai bencés apátság folyó mentén terül el: *Madoesa*, *Ercsi*, *Babocsa*. Egyébként mind később keletkeztek a szegedi apátságban.

²⁴ *Mályusz* Elemér: *A magyarság és a városi élet a középkorban*. Századok 1944. Legújabbban *Makkai* László: *A magyar városfejlődés történetének vázlatja*. A következő összefoglaló műben: *Borsos* József: *Vidéki városaink*. Budapest 1961. 33.

nünk, hogy Szent Miklósnak szerte Európában virágzó tiszteletét Szeged magyar kereskedőtársadalma közvetlenül, nyilván személyes európai gazdasági kapcsolatainál, utazásainál fogva a kultusz terjedésének még igen korai szakaszában plántálta át a városba. Tiszteletének legjellegzetesebb helyi föltételei adva voltak: vízi közlekedés, a gabona és bor mellett a só-, fa-, kőszállítás, további adataink szerint a későbbi időkben, de még a középkorban maga a patrícius-műveltségű polgárság. Miklós püspök szegedi kultuszának kiváltságos erejét, társadalmi jelentőségét mutatja, hogy a XIV. század elején megtelepedő dominikánusok is őt választják templomuk és kolostoruk védőszentjéül. Népszerűségét a középkor végén énekek is igazolják. Miklós-hagyományuk még a török hódoltság után is újjászületik.

A Szent Miklós-apátság szomszédságában egyidejűleg virágzó, Szent György tiszteletére szentelt felsővárosi plébániatemplom Cs. Sebestyén Károly kutatásai szerint a XIII. század elején épült és a bencések kialakult, általánosan elterjedt hazai templomtípusát mutatta: a háromhajós, három félkörös apszisban végződő, lapos tetejű, kéttornyú bazilikáét.²⁵ Ismeretes, hogy Szent György a középkorban a harcosok, katonák, lovagok védőszentje volt.²⁶ Könnyen lehetséges tehát, hogy a tiszteletére szentelt plébániatemplom társadalomtörténeti vonatkozásban azt fejezi ki, hogy a szegedi vár Árpád-kori népe itt Felsővároson, a vártól mintegy 5–10 percnyi járásra telepedett meg. Polgárosodása azonban nyilván korán bekövetkezett, hiszen a XIII. században a tiszai közlekedés, marosi sószállítás már virágjában volt.

Ez a két felsővárosi egyházi intézmény, főleg az apátság azt is világossá teheti előttünk, miért tükröződik az Árpád-kor liturgikus jellegű művészete a XIII. század fordulójáról származó, *Kőbárány* helyi néven emlegetett domborművön,²⁷ továbbá Árpád-kori iparművészetünk egyik legremekebb emlékéen, a csorvai tömjénezőn,²⁸ nemkülönben az 1963. évben megnyílt szegedi lapidáriumnak²⁹ a székesfehérvári, pécsi románkori műhelyekre is utaló kőfaragásain, amelyek az árvíz (1879) utáni várbontásból kerültek elő. Eddigi ismereteink alapján ugyanis nem volt biztos módunk a feltűnő hasonlóságok összekapcsolására. Most már az is kétségtelenné látszik, hogy a környék több falusi, magas művészi színvonalú románkori műemlékének, illetőleg maradványának, így a kiszombori kőrkápolná-

²⁵ Cs. Sebestyén 75.

²⁶ Nem árt a folklórból azt is tudnunk, hogy Szent György vitéz küzd meg archaikus középkori felfogás szerint a sárkánnyal. Ennek karmai közül szabadítja ki a szüzet, a tavaszi természetet és gyermekjátékaink tanúsága szerint elhozza a jó meleget. Lovának díszes szerszámzata miatt választották talán már a középkorban céhük védőszentjükné a szegedi szíjjártók. Nyilván Szeged nagyjelentőségű középkori lótenyésztése is az ő ortalma alatt állott. Névnappja a *kikelet* ünnepe, amikor a jószágot évszázadokon át kultikus-mágikus szertartások között hajtották ki a nyári legelőre.

²⁷ Bogyay Tamás: *Isten Báránya*. Regnum 1940/41. Napjainkban a Dömötör-toronyba falazott dombormű a Város címerébe is belekerült. Az ábrázolás hátteréhez tudnunk kell, hogy a katolikus hit egyik alapdogmájában, a megváltásban, a középkor derekáig, nagyjából a kolduló rendek elterjedéséig a triumphális mozzanatot érezték döntőnek: Krisztus diadalát a sátánon, a halálon. A középkor első felének reprezentáns vallási jelképe tehát nem a feszület, hanem az égi dicsőségben trónoló Krisztus király, akit a templomok gazdagon kiképzett kapubejárata fölött sokszor ábrázoltak az Isten Báránya szimbólummal.

²⁸ Entz Géza: *A Szeged-csorvai bronz tömjénező*. Művészettörténeti Értesítő 1957. Megállapítja, hogy a tömjénező valószínűleg központi királyi műhelyből származik, ahol még elevenen élnek a nomád bronzműveltség technikai és formai hagyományai. Ez a műhely természetesen már ismerte és magáévá tette a szakrális iparművészet egykorú román szellemét, így aztán az egyházi kultusz szükségleteit is magas színvonalon tudta kielégíteni.

²⁹ Entz Géza: *Kőtár*. Móra Ferenc Múzeum, Szeged. 1965. *Bálint* Sándor: Elkészült a szegedi kőtár. Dél-Magyarország 1963. júl. 23.

nak,³⁰ továbbá a pusztaszeri szobortöredéknek³¹ szükségképpen Szeged az ihlető forrása és mintaképe. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az apátság a szegedi tájnak legalább is a tatárjárásig jelentős szellemi és művészi középpontja volt.

Mindenesetre jogosan merülhet föl az a többször említett gyanú is, hogy a monostor királyi alapítás és ebből következőleg Felsőváros eredetileg a Szent Miklós-apátságé, illetőleg középkori szakrális gondolkodás szerint magáé Miklós püspöké volt. Ez a föltevésünk természetesen még megerősítésre szorul, de mindenestre magyarázhatja Felsővárosnak külön autonom közösségként, *Felsőszeged* néven való hosszú középkori virágzását.

A földrajzi és gazdasági adottságok alapján a Szent-Miklós-apátság nyilván előkészítette a szegedi urbanizációnak IV. Béla városi privilégiumában teljesedő szellemi és társadalmi föltételeit, amely a várépítésben, majd meg nemsokára a modernebb szellemiségű, polgári jellegű kolduló szerzetesség letelepedésében jelentkezik. A kétségtelenül arisztokratikus-feudális bencesség mindenestre számos európai város felvirágoztatásából is kivette a részét.³² Elég csak a számos francia példát nem számítva Salzburg és München, hazánkban Kolozsvár és Tata nevére emlékeztetnünk, amelyeknek városá fejlődését bencés monostor készítette elő.

Az Árpád-kori liturgikus műveltség, bencés szellemiség ihletését tükrözi a szegedi néphagyományban is a húsvét hajnalán máig élő *jézuskeresés*,³³ továbbá a tavasz őszi kultuszából sarjadt és húsvét ünnepéhez tapadt *határkerülés* nyoma az alsóvárosi feltámadási körmenetben.³⁴

Mindezek egyébként olyan jelenségek, illetőleg kérdések, amelyeket országos, illetőleg európai összefüggésben még ezután kell a kultusztörténeti, néprajzi és művészettörténeti kutatásnak egymás eredményein okulva elmélyültebben megvizsgálnia.

Már említettük, hogy Szeged városának neve oklevelekben a XII. század folyamán, így többek között III. Ince pápa egyik oklevelében (1199) is felbukkan.³⁵ Arról van benne szó, hogy R. mester kalocsai prépost és I. mester szegedi főesperes (Magister I. archidiaconus Seghediensis) jelentette a pápának, hogy L. tarvisi mester III. Sándor pápa regestrumkönyvéből egy chartát titokban kivágott és azt ellopta. Szerencsére a kalocsai prépost a gonoszul eltulajdonított részt visszahozta a pápai kuriába. Megbízta továbbá III. Ince R. kalocsai prépostot és I. szegedi főesperest a szigorú vizsgálattal, így P. mester esztergomi prépost kihallgatásával, aki nem

³⁰ *Bíró Béla: Hatszázéves freskó Kiszomborban.* Katolikus Szemle 1940. Vö. még *Fülep Lajos: A magyarországi művészet a honfoglalástól a XIX. századig.* Budapest 1961. 111, 118. Dercsényi Dezső megállapításai.

Csemegi József úgy véli, hogy a hatszögű hexagramra szerkesztett fülkekoszorús körtemplomaink (Kiszombor, Karcsa, Gerény) egyedül állanak az európai műemlékek világában. Sajátságos térszerkezetük közvetlenül, vagy közvetve Kaukázus vidéki örmény és grúz mintaképekre utal. *Csemegi József: Közép-Európa románkori centrális templomainak építészettörténeti kérdései.* Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények 1960.

³¹ *Csányi Károly: Néhány szobrászati emlék az Árpádok korából.* Lyka Károly-Emlékkönyv. Budapest 1944.

³² A bencesség és európai városfejlődés összefüggéseiről tanulságos dolgozat *Lestocquoy: Les villes et la population urbaine. L'exemple d'Arras.* Cahiers de la civilisation médiévale 1958. A könyvre Mezey László hívta föl a figyelmünket.

³³ *Zalán Menyhért: A Pray-kódex föltámadási szertartásai és misztériumdramája.* Pannonhalmi Szemle 1927. 97. Néprajzi értékelése *Bálint Sándor: Népünk ünnepei.* Budapest, 1938. 218.

³⁴ *Népünk ünnepei* 209.

³⁵ Ezekről *Győry János: Gesta Regum, Gesta Nobilium.* Budapest, 1948. Az oklevél szövege *Fejér, Georgius: Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis.* II. Budae, 1829, 356. Az oklevelet egyébként Győry indokolás nélkül 1198-re teszi.

volna más, mint a *Gesta Hungarorum Anonymus* néven föltételezett írója.³⁶ Az oklevél sorai mögött ott érezhető a magyar királyhoz húzó Esztergom és a szigorú római (gregoriánus) elveket képviselő Kalocsa ősi versengése, szembenállása.³⁷

Ez az okleveles adat egyúttal a szegedi főesperesség korai virágzását is mutatja, amelynek eredeti székhelyét nyilván a palánki, azaz Várhoz tartozó városrész Szent Dömötör temploma mellett kell keresnünk.³⁸ Mezey László még folyó kutatásai,³⁹ illetőleg szíves szóbeli közlései szerint a főesperességek eredetileg egy-egy királyi birtok középpontjai, legelső plébániái, nyilván még a szentistváni egyházszervezésnek már meglevő helyi települést feltételező centrumai voltak és archypresbiter, archydiaconus néven emlegetett lelképásztorai voltaképpen a király udvari papságához számítottak. Csak a XIII. század fordulóján hagyják el esperesi székhelyüket, hogy az egyházmegye székvárosában a káptalan tagjaként a főpásztor kormányzó tevékenységét támogassák.

Nyilvánvaló, hogy a szegedi főesperesség alapítása a XI. századba, Szent István idejébe nyúlik vissza.^{39/a} Kapcsolatos a szegedi sókereskedelem kibontakozásával és föllendülésével, ami egyet jelentett az urbanizáció kezdeteivel is.

Adatok híján a Szent Dömötör-kultusz szegedi gyökérveréséről semmi biztosat nem tudunk mondani, de a problémát meg tudjuk közelíteni.

Szeged az Árpád-kori Magyarországnak ahhoz a tájához tartozik, ahonnan aránylag sok hiteles bizánci nyomot tudunk felmutatni. Ismeretes, hogy Gyula és Ajtony politikai megfontolások alapján a bizánci császársággal keresett kapcsolatot. A keleti egyháznak nyilván hatása volt a Tisza és Maros vidékének gyepünépére is. Mindenesetre a régi Marosvárrott, azaz a csanádi püspökség későbbi székhelyén az Ajtony-alapította Keresztelő Szent János-monostorban Szent István korában görög szertartású szerzetesek éltek. A görög templom alapjait és a keresztelő medencét a múlt században föl is tárták.⁴⁰ Később bencések foglalták el helyüket, ők pedig a Gellért-legenda szerint Oroszlámosra kerültek.⁴¹

Bizánci hatások a hazai latin egyházi kultuszban, liturgiában, szentek tiszteletében az egész Árpád-kor folyamán érvényesültek. Ezeknek összefoglalása és modern értelmezése a kutatásnak igen sürgős feladata. Keleti rítusú kolostorok többfelé (Tihany, Visegrád, Oroszlámos, Szávaszentdömötör) voltak, sőt apácaklastromok

³⁶ Erről Holtzmann, Walther: *Papst Alexander III. und Ungarn*. Ungarische Jahrbücher 1926. Idézi Györy János.

³⁷ Nyilván a kalocsai érseki főegyházmegye gregorianus szelleme magyarázza a számos itáliai kulturáramlat gyors megjelenését, eszmei ütközését is ezen a területen. Hirtelenében csak számos liturgikus jellegzetességre, továbbá a szerémségi huszitizmus lombard ihletéseire, illetőleg az obszervancia kibontakozására gondolunk. Egyébként a legújabb kutatások mind nyomatékosabban hangsúlyozzák, hogy lényegében a kalocsai egyházmegye területe volt a középkor utolsó századaiiban hazánknak talán a legműveltebb, legnépesebb, gazdaságilag legfejlettebb tája.

³⁸ A szegedi főesperesség nemcsak Szeged városának területére szorítkozott, hanem magába foglalta a hajdani Csongrád megyének a későbbi Bácsbodrog megyébe mélyen belenyúlt délnyugati részét is. *Ortway Tivadar: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején*. Budapest, 1891, 339.

³⁹ A problémát már a következő dolgozatai érintik: *Az Árpádok eredet-mondája*. Filológiai Közlöny 1957, 427. *Két magyar vonatkozású dekretális értelmezéséhez*. Századok 1959, 418. *Csutmonostor alapítástörténete és első oklevelei*. Kny. Tanulmányok Budapest múltjából. XV. Budapest 1963, 10.

^{39/a} Egyes kutatóink a XI–XII. század fordulójára teszik. *Fügedi, Erich: Kirchliche Topographie und Siedlungsverhältnisse im Mittelalter der Slowakei*. Studia Slavica 1959, 368.

⁴⁰ Szentkláray Jenő: *A Csanád-egyházmegyei plébániák története*. Temesvár, 1898, 666.

⁴¹ Juhász, Koloman: *Stifte* 63.

(Veszprémvölgy, Dunapentele) is akadtak.⁴² Moravcsik Gyula lehetségesnek tartja,⁴³ hogy a hazai Dömötör-dedikációk, így a szegedi Szent Dömötör-templom is, a keleti egyház közvetlen ihletését őrzik.

Ez a templom századunkban került lebontásra (1913—1926). Cs. Sebestyén Károly, aki a munkát éber figyelemmel kísérte, megállapította, hogy még a középkorban többször átépítették. Így a bontás során megmentett koragótikus Dömötörtorony már a cisztercita gótikával, talán a híres középkori, nem messze eső egresi apátság építő műhelyével lehet összefüggésben. Van azonban olyan vélemény is, amely a bizánci építészet hatását látja és vitatja benne.⁴⁴ Vizsgálódásai során Sebestyén arra az eredményre jutott, hogy az első építkezés még a XI. században, esetleg Szent Gellért életében történt. Szokatlanul jellemző vonása volt, hogy szentélye nem félkörívben, hanem egyenes vonalban záródott. Ez a sajátosság, amelyet sokan a faépítkezés technikai hagyományaival magyaráznak, általában hazai románkori, bencés eredetű templomokon fordul elő. Marosvár és Oroszlámos ősi bizánci kultuszában a latin egyház szakrális birtokba vételére gondolva jogosan vetődik föl a szegedi párhuzam lehetősége is. A templomot már a nyugati egyház uralkodó román stílusában építették, de a helyi bizánci misszió emlékezetét szerintünk az átmentett dedikáció megőrizte.

Szeged fontos átkelőhely, a táj víziközlekedésének középpontja már ősidők óta.⁴⁵ E hídfőállomás birtoklása föltételezhetően a görög, illetőleg a honfoglalást közvetlenül megelőző bolgár uralom számára sem volt közömbös. A bizánci ritusú behatolás egy Szent Dömötör tiszteletére emelt templom, esetleg csak kápolna építésében is kifejezésre juthatott. Már most Sántha György vizsgálataiból tudjuk,⁴⁶ hogy a szeremeségi születésű Dömötör őskeresztény vértanú, Szaloniki városának híres patronusa a keleti egyház „harcos” szentjeinek sorába tartozik. A jámbor néphit olyan csodatevő erőt tulajdonított neki, hogy az oltalma alatt álló várost fehér lován ülve, olykor mennyei sereg élén, személyesen védi meg az ellenség támadásaitól. Ez a mi magyar Szent László mondakörünkre is emlékeztető hiedelem a környező népek, így a bolgárok között is elterjedt. Ha föltételezésünk helyes és a szegedi Dömötörkultusz csakugyan egyidős volna a temesközi bolgár uralommal, akkor jogosan gondolhatunk arra, hogy nem véletlenül választották a védelmi és kereskedelmi szempontból annyira fontos hely védőszentjéül éppen Dömötört: a bizánci egyház szakrális néphagyománya értelmében az ellenség megfélemlítése és távoltartása volt a főhivatása.

Föltevésünkéből, Dömötör szegedi városvédő patronátusából tovább még az is következik, hogy itt a sóhajózás és vízi védelem már a IX—X. században létrehozott valami települési magot, amelyből Csanád vezér katonai beavatkozása, illetőleg a latin egyháznak Szent István idejében való délvidéki terjeszkedése következtében a magyar Szeged is kibontakozhatott. Erre enged következtetni a Dömötör-

⁴² Moravcsik Gyula: *Görögnyelvű monostorok Szent István korában*. Szent István-Emlékönyv I. Budapest, 1938, 389—422.

⁴³ Cs. Sebestyén 29—68. Vö. még *Szeged városa* 20. és a felsorolt további irodalom.

⁴⁴ Pozsonyi Zoltán: *Tiszatáji kerámia-kultúra*. Tiszatáj 1947.

⁴⁵ Inczeffi Géza azt gyanítja, hogy Szeged környékének helynevei közül a határban elterülő Szomolya és a Fehértó szomszédságába húzódó Balaton szláv eredetű helynevek még Árpád-koriak és a tájra települő magyarság úgy vette át. Ez mindenestre szintén bolgárszláv nyomokra vallana. Vö. Inczeffi Géza: *Csongrád megye nyugati részének régi földrajzi nevei*. A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve. Szeged, 1960, 50.

⁴⁶ Sántha György: *A harcok szentek bizánci legendái*. Magyar-görög tanulmányok 22. Budapest, 1943, 27—40. Vö. még Nagy Tibor: *A pannoniai kereszténység története a római védőrendszer összeomlásáig*. Dissertationes Pannonicae. II. 12. Budapest, 1939, 58, 69.

templom első stílusrétegének már említett román jellege, erre utal a szegedi főesperesség létrejötte és a környék bencés világának Alföldünkön páratlan virágzása, gazdasági tekintetben pedig a sóhajózás kibontakozása.

Baráti beszélgetések során Mezey László fölvetette annak lehetőségét is, hogy a már méltatott Szent Miklós Monostor esetleg a bazilitáké, tehát bizánci szerzeteseké volt. Föltevését arra a körülményre alapítja, hogy a Város három legrégebb biztosan ismert templomának védőszentjeit (Dömötör, Miklós, György) a keleti egyház különösen tiszteli. Ezt az orientációt támogatják Szávaszentdömötör szegedi kapcsolatai, továbbá a bácsi érsekség kezdeti bizánci jellege is. Mezey szerint a latin egyház Szegedre hatolását a XII. század folyamán a johannitáknak Szent Péterről, az egész egyház fejről elnevezett alsóvárosi temploma és kolostora jelezné. A föltevés igen tetszetős, számos jelentős körülmény is támogatja, a döntő szót azonban mégis a további kutatások eredményeitől kell várunk.

Szegednek a bizánci keresztény kultúrával való kapcsolatai később is virágoznak. Ennek föltárását Győrffy Györgynek köszönjük, aki a szávaszentdömötöri kolostor Árpád-kori sorsával foglalkozva, szegedi mozzanatokra is rámutat.⁴⁷

III. Honorius pápa bullájában (1218) a Szent Theodosiusról elnevezett jeruzsálemi bazilita monostor (lavra) birtokait sorolja föl, köztük a magyarországi Szávaszentdömötört, illetőleg a hozzátartozó birtokokat. Honorius oklevelének ez a része III. Béla 1193—1196 között kelt görög nyelvű adománylevelének latin kivonata. A pápa felsorolásának egyik — négy birtokot jellemző — részlete pontosan követi Alpártól Titelig a Tisza folyását. Így *Szentgyörgy* (a mai Kórószentgyörgy, Szegvár mellett) után ezt írja: *ecclesiam sancte Marie cum navi, casalibus, pomeriis, vineis, terris, memoribus, piscariis et pertinentiis suis*.⁴⁸ Közvetlenül utána a dúlőnévként máig élő *Szatmár* falu leírása következik, amely Kanizsa (ma Törökkanizsa) mellett, tőle délre terül el. Győrffy György szerintünk meggyőző okfejtéssel kimutatja, hogy itt, ezen a Tisza-szakaszon Kórószentgyörgy és Szatmár között csak a következő birtokok jöhetnek számításba: Győ, Tápé, Szeged, Kanizsa. Ezek közül azonban Győ és Tápé a dömösi prépostságnak, Kanizsa pedig a szentmártoni (pannonhalmi) apátságnak volt birtokrésze. Így tehát a XII. században csak Szegeden állott rendelkezésre eladományozható királyi birtoktest. Győrffy helyesen hangsúlyozza továbbá azt is, hogy itt a szegedi révnek nem a teljes elajándékozásáról volt szó, hiszen a só regalejövedelem lévén, a kikötőre szükség volt, hanem nyilván csak kikötőrésről, kikötési jogról, hajóállomásról, ami a sóellátással, a szávaszentdömötöri monostor sószükségleteinek kielégítésével lehetett összefüggésben. Nyilvánvaló, hogy a johanniták szegedi birtokaként említett *portus monasterii* is hasonló szolgálatot teljesített. Tudjuk, hogy a János-lovagok a királytól nyert évi sójárándóságukat szabadon, korlátozás nélkül hozhatták forgalomba.⁴⁹ Mindez igazolja

⁴⁷ Győrffy György: *A szávaszentdömötöri görög monostor XII. századi birtokösszeírása*. A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történelmi Osztályának Közleményei. 1952, 360; 1953, 103.

Győrffy újabban már nem vallja határozottan ezeket a nézeteket, bár komoly ellenvetést, tárgyi érveket nem tud ellenük felhozni. Így a magunk részéről továbbra is méltánylandónak találjuk az ő fejtegetéseit.

⁴⁸ A *vinea* és *pomerium*, vagyis a szőlő és gyümölcsöskert említése a legtöbb helységnél hiányzik. Ebből Szeged egykorú mezőgazdasági életére bizton következtethetünk. A monostor felsorolt 31 birtoka közül ugyanis Szegeden kívül csak 4 helyen van szőlő (ezek sem az Alföldön), gyümölcsös pedig egy helyen sem. Hiányzik élesen a nádas (*cannetum*) említése, ami szerintünk azt bizonyítja, hogy Szeged akkori gazdasági életében nem tartották jelentősnek. Nádnak különös bővében volt viszont a szomszédos Tápé, amely azonban egészen 1246-ig a dömösi prépostsághoz tartozott. Ez a város nádszükségeit annyi évszázadon át elégítette ki.

⁴⁹ Paulinyi Oszkár: *A sóregále kialakulása Magyarországon*. Századok 1923/24, 627.

Győrffy György álláspontját⁵⁰ is, hogy Szeged már Szent István óta királyi birtok lévén, éppen a sószállítás, elosztás zavartalansága érdekében az is maradt IV. Béla városalapításáig.

Szávaszentdömötör és a szerémségi szőlőkultúra, illetőleg a monostor és Szeged korai összefüggéseit számba véve, jogosan merülhet fel az a föltételezés, hogy Szeged és a szerémségi borvidék között később olyan nagyjelentőségűvé vált gazdasági kapcsolatok már az Árpád-kor évszázadaiban kezdenek virágozni.

Vizsgáljuk most meg azt a társadalmat, amely a középkor folyamán Szegeden kibontakozott és a feudális függéseket fokozatosan lazítva megvetette a maga későbbi autonóm fejlődésének, polgári művelődésének alapjait.

Ami Szeged középkori társadalmának nyelvi hovatarozását, népi összetételét, osztálytagozódását, közjogi fejlődését illeti, annyi adattal már rendelkezünk, hogy a nagy körvonalakat biztosan és találónan megrajzolhassuk.

A helynevek és régészeti leletek alapján alig kétséges, hogy a Város lakossága már a királyság első századában is magyar volt. Mindenesetre föltételezhetjük a táj avar településének régészeinktől mind határozottabban hangoztatott utóéletét, és a magyarságba való egyenletes beolvadását, továbbá bolgárszláv néptörödékek lassú felszívódását. Ez utóbbira a bizánci egyház nyomaiból következtethetünk. Beszélhetünk XI. századbeli besenyő szórványokról is. Miután Szeged a sószállítás és elosztás érdekében mindig különös királyi oltalom és gondoskodás alatt áll, az urbanizáció hamar megindul. Lakosságának magyar jellegéhez, nyelvi egységéhez nem férhet szó. Ellenkezője semmiképpen nem bizonyítható. Kitűnő elindulást adhat a dömösi prépostság alapítólevelének (1138) környékbeli névanyaga, amely a maga egészében sajnos még értelmezetlen. Mindenesetre nagyszámú olyan névvel találkozunk benne, amely az Árpád-kor magyar névadó szellemére jellemző, így: *Hazug, Weices, Gengu, Maglov, Bese, Fogou, Bahatur, Itwan, Kulondus, Maradek, Gucur, Forcos, Aianduk* és sok más.⁵¹

Szeged a sószállítás révén kezdettől fogva királyi birtok volt, különben IV. Béla nem ajándékozhatta volna meg városi kiváltsággal. Makkai László mutat rá, hogy a középkori magyar jogfelfogás értelmében városi privilégiumot csak a király adhatott, de csupán a saját földesúri joghatósága alá tartozó terület népének. IV. Béla városalapító oklevelének *hospes* szava semmiesetre sem jelent bevándorolt idegeneket, hanem törzsökös magyarokat, leginkább parasztokat, akik a földesúri fennhatóság alól valahogyan megszabadulva, királyi birtokokra húzódtak, ott letelepedtek és kiváltságokban részesültek. A mozgalom osztályharcos jellege kétségtelen. Ezekből a bevándoroltakból leginkább mesteremberek és kalmárok lettek. Királyaink számára nem volt közömbös, hogy ettől a rétegtől az adót nem terményben, hanem az árutermelés fejlődésével már pénzben kapták meg.

A városi jog főbb pontjai: a szabad bíró- és plébánosválasztás, a teljes belső önkormányzat, a pallosjog, a szabad kereskedelem és vásártartás, végül a polgárok egyenkénti adózása helyett az egész város által egyetemlegesen, évi általányszegben fizetett adó.

A sószállítás biztonsága és hatalmas gazdasági jelentősége magyarázza, hogy a szegedi vár mindig megmaradt királyaink kezében, nem jutott a polgári város birtokába. Viszont, IV. Béla oklevele Szegedet Tápé és Vártó földesúri birtokába iktatva,

⁵⁰ Győrffy 90 1.

⁵¹ Mai hang zás szerint *Hazug, Vejszés, Gyöngy, Magló, Bese, Keselyű, Fogó, Bátor, Itt van, Kalandos, Maradé k, Gyökér, Farkas, Ajándék.*

a Várost jelentős kiváltságokhoz juttatja. A középkor nemesi szemlélete szerint — fejtegeti⁵² Makkai László — a városi polgár egyszerűen a király jobbágyának számított, és csak akkor tekintették a nemessel egyenrangú szabad embernek, ha — a városi köztulajdonban való részesedése mellett — földmagántulajdona is volt. A városok ezért arra törekedtek, hogy mint kollektív jogi személyek szabad földbirtokot szerezzenek, és ezáltal az uralkodó osztályba emelkedjenek. Azt a várost, amely királyi adományból vagy vásárlás útján jobbágyfalukat szerzett, valóban el is ismerték kollektív földesúrnak, és így állott elő az a sajátos helyzet, hogy Magyarországon a polgári szabadság jogalapja a feudális földtulajdon volt. Nyilván ez a törekvés magyarázza Makrahegy, Szerémség szegedi földbirtokait is.

Egy pankotai polgár a Ménés mellett emelkedő Makrahegyen (in monte Macra supra villam Menesci) levő szőlejét Bugar veje András gróf (comes) szegedi polgárnak 12 márkáért eladja (1302).⁵³

Megüti itt szemünket a *comes* szó. Makkai László vizsgálataiból tudjuk, hogy ez gazdag városi patricius réteget jelölt meg, amely a polgári tisztségeket örökletesen birtokolta, és kisebbségi uralma alatt tartotta a város szegényebb polgári társadalmát.⁵⁴ Ez viszont már nyilván osztálytagolódást is jelent, amelynek ellentétei között később Zsigmond királynak kellett Szegeden rendet teremtenie.

Sajátosképpen Szeged XIV. századi történetéről ritkán van adatunk. A pénzverő műhelyre már utaltunk. Birtokvásárlásról is tudunk. Mindenesetre ebben az időszakban keletkezett a franciskánusok várbeli, Szent Erzsébetről és a dominikánusok felsővárosi, Szent Miklósról nevezett temploma és kolostora. Ez utóbbi föltétlenül az Árpád-kori Szent Miklós apátság helyén (1318). Mint közismert, a koldulórendek letelepedése mindenütt a városi polgárság fejlődésével van szoros kapcsolatban. Szegedi középkorukról jelen dolgozatunkban nem szólunk.

Szeged XIV. században élt és ismert fiai közül Szegedi János titeli éneklőkánok magasra ívelő pályájából nyilván a Város egykorú műveltségére is következtethetünk. Diplomáciai rátermettsége miatt ugyanis Nagy Lajos 1348-ban Avignonba, a pápai udvarba követül küldte.

A Város társadalmi és földrajzi tagolódásáról, részekre különüléséről a XIV. század első felétől kezdve vannak az első biztos adataink.⁵⁵ Egyik alvárnagy négy széplaki jobbágyot elfogott a szegedi *felső* vásáron, mert a Vár szénáját vonakodtak beszállítani. A felső vásár nyilván Felsőváros virágzására utal, de arra is, hogy volt egy másik, szintén vásárral rendelkező városrész is. Ezt középkori templomaink arányos területi megoszlása is bizonyítja.⁵⁶

Szeged ugyanis a középkor századaiban még nem alkotott szerves, összefüggő városképi egészet. Ennek elsősorban természeti okai voltak. A Tisza ártéri szigetvilága szükségszerűvé tette a laza települést és a vele összefüggő ősbibb életformákat. A királyi Vár és Palánk, azaz Belváros magas fekvésénél fogva is Szeged ősmagja, a sókereskedelem középpontja, és hosszú időközön át Csongrád megye székhelye. A vár-

⁵² Borsos József: *Vidéki városaink*. Budapest 1961. *A magyar városfejlődés történetének váz lata*. A következőkben is Makkai eredményeit használjuk föl.

⁵³ Legújabban Juhász Kálmán: *Egy dél-alföldi hiteleshely*. Gyula 1962.

⁵⁴ Makkai László: *Társadalom és nemzetiség a középkori Kolozsváron*. Kolozsvári Szemle 1943.

⁵⁵ 1353-ban hagyja a Városnak örökre Ilona asszony, Balak Benedek özvegye Balak faluban levő birtokát. Ez a későbbi *Balagító*.

⁵⁶ Bossányi Árpád: *Regesta Supplicationum* I, 276. Szegedi Jánosra Udvardy József püspök hívta föl a figyelmünket.

nagy többször egyúttal Csongrád megye főispánja is, hiszen az ősi csongrádi vár-ispánság tekintélye a tatárjárás után aláhanyatlott, maga a vár nyilván meg is semmisült és így a vízközi sószállító Szeged lépett a helyébe.⁵⁷ A Várat a király olykor el is zálogosítja, ajándékozza, ez azonban a Város autonóm fejlődését nyilván nem akadályozza.⁵⁸

NEUERE BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER STADT SZEGED IM MITTELALTER

von

Sándor Bálint

Die städtische Entwicklung der Stadt Szeged war von dem aus Transsylvanien gelieferten Salz schon von alten Zeiten her begünstigt. Deshalb hatten schon auch die Römer im Interesse der ungestörten Salzförderung bei dem Zusammenfließen der Tisza und Maros, am Platze der späteren Szegeder Burg einen Partiscum genannten Posten zustande gebracht.

Die Bedeutung des Salzes war auch vor dem ersten ungarischen König, István (1000—1038) bekannt, demzufolge die Stadt schon am Anfang der Árpáden-Zeiten zur Entwicklung kam. Nach dem Tatarensturm hatte König Béla IV. Szeged mit denselben Vorrechten, wie die Städte Buda und Székesfehérvár ausgestattet. Von dem damaligen Bauarbeiten der Szegeder Burg, — also von ihrem Wiederaufbau — hatten auch die Johanniten-Mönche ihren Teil herausgenommen. Die Johannitenkirche, die Peter dem H. gewidmet wurde, stand im Alsóváros (Unterstadt). Einige wertvolle Steinmetzarbeite dieser Kirche werden im Jahre 1941 erschlossen.

Die Demetriuskirche der inneren Stadt weist auf byzantinische Beziehungen hin und hängt mit dem stadtbehütenden Patronat Demetrius des H. zusammen.

Vor dem Tatarensturm stand in der Blüte die nach Nikolaus dem H. benannte Benediktinerabtei in Felsőváros (Oberstadt), als ertes Kettenglied der nach Transsylvanien ziehenden monastischen Klosterreihe längs der Maros. Nach unserem Wissen war Nikolaus der H. im Mittelalter als Schutzpatron der Kaufleute und Wasserfahrer geehrt. Das Nikolauskloster am Ufer der Tisza weist auf den frühen Wasserverkehr und florierenden Handel der Stadt Szeged hin.

⁵⁷ Györffy 902.

⁵⁸ Itt is köszönöm lektoromnak, *Kristó* Gyulának észrevételeit és több bibliográfiai kiegészítését.